

Шевчук Ж. А.
кандидат історичних наук,
доцент кафедри економіки підприємства
Подільського державного аграрно-технічного університету

Федорчук Н. В.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємства
Подільського державного аграрно-технічного університету

Shevchuk J. A.
Candidate of Historical Sciences,
Associates Professor, Department of Enterprise Economics
State Agrarian and Engineering University in Podilya

Fedorchuk N. V.
Candidate of Economic Sciences,
Associates Professor Department of Enterprise Economics
State Agrarian and Engineering University in Podilya

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF INSTITUTIONAL ARE IN UKRAINE

Анотація. У роботі розглянуто основні проблеми та принципи формування сталого економічного розвитку з погляду інституціональної теорії, обґрунтовано фактори, що впливають на вибір стратегії сталого розвитку, та проаналізовано поточну ситуацію інституціонального середовища в Україні. Результатом дослідження є спроба привернути увагу до основних напрямів модернізації інституціональної системи України, а саме: розвитку інститутів державного втручання і регулювання економіки; вдосконалення ринкових механізмів; виділення та узагальнення інституціональних складових макроекономічного рівня; розвитку інститутів, орієнтованих на соціальну сферу, подолання бідності, підтримання населення, забезпечення високого рівня життя; вибору оптимальної моделі розвитку, що враховувала б інституціональний аспект формування системи України.

Ключові слова: інституціональне середовище, національна економіка, інституціональні зміни, реформування, глобальні індекси.

Вступ та постановка проблеми. Відродження інституціоналізму на початку ХХІ ст., посилення його впливу на ліберальні та кейнсіанські концепції дали можливість багатьом українським економістам-історикам не лише описати соціальні аспекти економічного життя, а й глибше вивчити інституціональне середовище, вплив його суб'єктивних факторів на становлення підприємництва, на функціонування ринкового механізму національної економіки.

Жодна ринкова економіка неможлива без відповідних інституцій. Жодне реформування економічної системи неможливе без певної стратегії економічного розвитку з погляду сучасного інституціоналізму.

Світовий досвід пропонує низку заходів економічної політики щодо формування ефективної моделі ринкової економіки: ефективну інституціональну політику, державну стратегію формування системи ефективних інститутів, стабільну макроекономічну політику, галузевий та інфраструктурний розвиток тощо. Та, на жаль, це не дає відповіді на болючі питання української дійсності: чому в Україні погіршилась якість життя, знизилися макроекономічні показники, процвітає корупція.

Відповідь на ці питання одна. Сьогодні ми маємо недо-розвинуте інституціональне середовище – економічно нестабільне господарство, несформовані базисні інститути економічних відносин та інститути громадських відносин. Криза, що відбувається сьогодні в Україні, –

результат інституціональних прорахунків, що вилилися в надмірну девальвацію національної валюти і доларизацію національної економіки, у неефективність інститутів фінансово-кредитної системи, споживацьку спрямованість системних та структурних зрушень, сировинну орієнтацію експорту.

Вирішити ці проблеми лише шляхом окремих реформ чи часткових стабілізаційних заходів неможливо. Наразі потрібні радикальні зміни інституціонального середовища розвитку національного господарства через інституціоналізацію норм, правил, принципів, які унеможливають розвал малого та середнього бізнесу, незаконність використання природних ресурсів та надр, інвестиційно привабливих високоліквідних державних об'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями сучасної української інституціональної теорії, інституціонального перетворення та розкриттям суті понять «інститут», «інституціональні зміни», «інституціональне середовище» займалися Д. Медоуз, М. Месарович, Е. Пестель, Я. Тінберген, Я. Хоменко, С. Могилук, Б. Букринський, С. Желаєва, В. Сактоєва, К. Циренова, А. Даниленко, В. Мунтіян, О.Є. Попов, Л.О. Українська, І.М. Колесніченко, Н.І. Бережна, Д.О. Шілов, Л.Ю. Гордієнко, І.В. Мещерякова, Ю. Ущаровський, О. Яременко. Даній проблемі присвячені наукові праці О. Соскіна, А. Чухна, В. Кредісова, І. Москаленка, М. Данько, Ф. Хамідулліна

та ін., чийх роботах висвітлені структурні елементи інституціонального середовища та впливу його елементів на темпи соціально-економічного розвитку.

Так, В. Кредісов уважає, що інституціональне середовище має вирішальне значення для вибору цілей, ідеологій, правил гри, шляхів, моделей, етапів, механізмів соціальних перетворень суспільної системи. Інституціональні умови відтворення економічної системи залежать від якості легітимних суспільних інститутів. Вони утворюють інституціональну систему, в якій реалізуються складні виробничі, економічні, соціальні, екологічні, побутові відносини всіх суб'єктів громадського суспільства [1, с. 46].

Ф. Хамідуллін стверджує, що інституціональне середовище складають формальні та неформальні правила, формальні обмеження, неформальні обмеження, механізми примусу, які визначають інституціональні зміни, на основі яких укладаються інституціональні угоди [2, с. 97].

І.М. Колесніченко визначає інституціональне середовище як сукупність базових соціальних, політичних, юридичних та економічних правил, що визначають рамки поведінки людей. Складовими інституціонального середовища виступають: правила соціального життя суспільства, функціонування його політичної сфери, базові правові норми – Конституція, конституційні та інші закони тощо [3, с. 16].

Із наведених думок українських вчених, видно, що перехід до ринкових інститутів в Україні за роки незалежності не зміг створити удосконалену систему інституцій, які б змогли ефективно забезпечити інституціональне підґрунтя сталого економічного розвитку.

Метою даної роботи є аналіз проблем розвитку інституціонального середовища в Україні та виявлення оптимальної стратегії щодо вирішення проблеми нормального і стабільного функціонування соціальної, економічної й екологічної сфер життєдіяльності суспільства, а також наявності внутрішньої збалансованості економічної системи, здатності створювати стабільне і рівноважне зростання протягом довгострокового періоду.

Результати дослідження. З усіх течій сучасної економічної думки саме інституційна теорія найкраще пояснює дію рушійних сил та закономірностей процесів перетворення, що переживає Україна в ХХІ ст. Один із найважливіших висновків теорії інституціоналізму полягає в тому, що тенденції еволюційного соціально-економічного розвитку суспільства визначаються не стільки розуміннями поточної економічної і політичної вигоди тих чи інших суспільних груп, скільки суспільними інститутами, закріпленими в їхній свідомості та в організаційних формах їхньої діяльності, стійкими традиціями і нормами поведінки, які відповідають ментальним особливостям населення [4, с. 21].

Інституційне забезпечення трансформації економічної системи, наповнення інститутів адекватним способом мислення, звичками, традиціями й урахування їх у процесі трансформування системи є визначальною умовою успіху реформ і створення вдосконаленого інституціонального середовища.

Українські дослідники, трактуючи теорію інституціоналізму, зазначають, що вона представляє собою «... концепцію економічної теорії, яка в економічній системі синтезує роль соціальних, правових, організаційних, політичних, етичних, ментальних, економічних інститутів у процесі їхнього функціонування» [5, с. 63]. Теорія інституціоналізму вивчає та пропонує шляхи вдосконалення інституціонального середовища, під яким, зокрема, мається на увазі:

- сукупність основоположних соціальних, політичних та економічних правил, що обмежують людську поведінку [5, с. 287];

- рівень підприємницького й управлінського потенціалу, а також соціологічної та правової системи [6, с. 63];

- сукупність різнорівневих інститутів, що розглядається як інституційна матриця формальних правил і неформальних обмежень [7, с. 26].

Інституціональне середовище доцільно розглядати в площині систем відносин «економіка – політика», «економіка – право», «економіка – мораль», «економіка – ідеологія», «економіка – культура» тощо. У кожній із цих систем відносин формується і діє свій набір інститутів, причому як формальних, так і неформальних, які в цілому формують інституціональне середовище суспільства. Узагальнюючи численні теоретичні підходи до визначення інституціонального середовища, можна подати таке визначення цього терміну: інституціональне середовище – це сукупність найважливіших фундаментальних соціальних, правових, політичних, економічних, морально-етичних, культурних правил і норм, що визначають поведінку та взаємовідносини у суспільстві, у тому числі між суб'єктами господарювання і державою, і повинні бути спрямовані на підвищення ефективності економіки та якості життя населення.

Науковцями Львівського регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень основні проблеми інституціонального регулювання економіки України поділено на два блоки [11]:

1. Проблеми, пов'язані з економіко-політичною ситуацією:

- обмеженість інформації, яка необхідна для прийняття рішень владними органами зі створення адекватного сучасним вимогам ринку інституціонального середовища;

- недосконалість демократичних інститутів (бюрократія на всіх рівнях управління проводить такі рішення, які гарантують отримання для неї економічної ренти за рахунок суспільства);

- неспроможність держави передбачити та ефективно контролювати наслідки прийнятих нею рішень.

Економічний сегмент охоплює сфери і напрями розвитку, в яких функціонують економічні суб'єкти і підприємці. Основними кількісними параметрами цього сегмента є ВВП, показники інфляції, безробіття, середньостатистична зарплата та ін. Політичний сегмент визначає, як організовані законотворча діяльність, політичні та виборні процеси і всі аспекти взаємозв'язків між підприємцями, політичною елітою й урядом. Як підсумковий чинник при цьому виокремлюють регуляторну та фінансову політику щодо бізнесу, порядок отримання ліцензій та дозволів тощо.

Рівень розвитку інституціонального середовища значно впливає на економічні процеси завдяки підвищенню ефективності товарного і грошового обігу та надання суб'єктам ринку комплексу ринкових послуг, що створюють сприятливі умови для виробничої та господарської діяльності. Розгляд інституціонального середовища передбачає виділення інституціональних складових макроекономічного характеру, що впливають на ефективність господарської діяльності суб'єктів ринку, на підвищення конкурентоспроможності. Ці складові пов'язані з управлінням і регулюванням окремих сфер, галузей, видів економічної діяльності, економічних, суспільних відносин (науково-технічні, фінансові, інвестиційні, соціальні чинники і заходи щодо покращання управління, перебування інститутів управління цими сферами).

2. Проблеми, викликані особливостями взаємодії формальних і неформальних інститутів:

- загальна слабкість розвитку демократичних і формальних механізмів специфікації та захисту прав власності;

- використання формальних інститутів владними структурами як джерела «отримання ренти» з підприємницьких структур;

- існування можливостей уникнення та невиконання формальних правил як за рахунок недосконалості нормативно-правової бази, так і за рахунок готовності владних структурних органів не виконувати її;

- обмеженість застосування формальних інституціональних практик у результаті розповсюдження неформальних практик ведення бізнесу;

- дорожня та неефективність застосування формальних практик у процесі господарської діяльності.

На сьогодні в Україні сформувалася непропорційна структура інституціонального середовища, де переважають неформальні відносини та інститути. Деструктуризація інституціонального середовища призвела до швидкого економічного спаду та соціальних катаклізмів. Важливим елементом стала поява формальних інститутів, які закріпили соціальну нерівність. Корупція стала елементом не лише неформальної, але й формальної інституціональної системи України.

Оцінка інституціонального середовища України показала, що проблеми та недоліки існують майже в усіх ланках адміністративної, політичної, організаційно-правової, фінансово-монетарної політики.

Так, за даними Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum), за розрахунками індексу глобальної конкурентоспроможності країн світу Україна у 2014-2015 рр. опинилася на 76-му місці серед 148 країн світу. А по підіндексу ефективності інститутів – на 130-му, що на сім позицій вище, ніж у 2013 р. [8]. Причинами цього є: високий рівень корупції; непрозорість інститутів; непередбачуваність політики уряду; незадовільний стан захисту прав власності.

Важливим фактором успішного інституціонального середовища є високий рівень дотримання законів у країні. Загальновідомою є залежність між рівнем дотримання верховенства права та економічним розвитком країни. Вказану залежність можна інтерпретувати наступним чином: чим вищий Індекс верховенства закону, тим ефективнішим є інституційне середовище в країні, а також вищі темпи економічного розвитку.

У 2015 р. Україна, згідно з Індексом верховенства закону, знаходиться на 70-му місці з 102 країн. Слабкими місцями країни є: дотримання законів – 80-е місце; необмежена державна влада – 77-е місце; висока корупція – 84-е місце; відсутність порядку і безпеки – 87-е місце [8].

Ще однією проблемою неінституціональної перебудови України є несприятливість ведення бізнесу, що вимірюється за допомогою Індeksu легкості ведення бізнесу (Ease of Doing Business Index). Незважаючи на позитивну динаміку даного показника за останні роки – із 152-го місця в 2012 р. до 96-го у 2015 р., – усе ще існує значний потенціал для вдосконалення, зокрема, підключення до мереж електропостачання (185-е місце), захисту прав інвесторів (109-е місце), зовнішньої торгівлі (154-е місце) та вирішення проблем неплатоспроможності (142-е місце) [10].

Не менш важливим напрямом інституційної модернізації є протидія корупції, високий рівень якої призводить до посилення процесів тінізації української економіки та значних соціально-економічних втрат.

Так, згідно з Індексом сприйняття корупції (The Corruption Perceptions Index) від організації Transparency International, Україна знаходиться на 142-му місці з 175 країн, що означає один із найгірших результатів у світі [9]. Про надмірно високий рівень корупції свідчать умови існування інституту хабара в Україні: корупційний платіж часто здійснюється не за порушення чиновником діючих норм і правил, а за виконання державною установою належних їй функцій. Високе поширення корупції є наслідком не лише низького рівня розвитку демократичних інститутів і громадянського суспільства, але й небажання уряду проводити реформи, оскільки в протилежному випадку буде втрачено доступ до адміністративної ренти.

Однією із найважливіших умов повномасштабної неоіндустріалізації промисловості є наявність інституту економічної свободи, ефективність якого визначається Індексом економічної свободи (ІЕС). Так, згідно з даним Індексом, Україна в 2015 р. отримала оцінку 46,9, утративши за рік одразу 2,4 бали. Це спричинило падіння у рейтингу на сім сходинок – до 162-го місця, що є одним із найбільших знижень у даному році (у 2014 р. – 49,3 бали та 155-е місце). Погіршення відбулось за 8-ма з 10-ти показників, але найбільше падіння спостерігалось у сфері захисту прав власності (143-тє місце), управлінні державними витратами та регулюванні цін (143-тє місце), рівень конкуренції (137-е місце) [8].

Сьогодні держава, не маючи чіткого економічного механізму, сама стає головним гальмом на шляху соціально-економічних реформ. Щоб вийти з такої ситуації, у країні повинні існувати не лише інститути, які фіксують правила і норми людської поведінки, але й організації, які ефективно контролюють їх фактичне виконання. Та, як бачимо, вся національна законодавча база, починаючи з основних економічних понять, значною мірою не відповідає сучасним міжнародним та європейським правилам із різних сфер господарської діяльності.

І, як наслідок, інституціональні зміни явно не спрямовані на те, щоб українська економіка набула внутрішнього стимулу до саморозвитку, який починає діяти лише в умовах конкуренції, а не монополізації. Спостерігаються хронічна незавершеність інституціональних реформ, система м'яких бюджетних обмежень, перерозподіл власності, який не відповідає інтересам українського суспільства, фактично повна незахищеність прав власності, неефективність і корумпованість сформованої системи державного управління.

Висновки. Інституціональне середовище в Україні ще досить слабе, тому основні напрями модернізації інституціональної системи на сучасному етапі передбачають:

1. Розвиток інститутів державного втручання і регулювання економіки для використання сукупності регулюючих форм та методів як монетарного і фінансового характеру, так і безпосередньо державного регулювання.

2. Вдосконалення ринкових механізмів: регулювання валютних курсів, процентних ставок, забезпечення стабільності на основі інфраструктури.

3. Виділення та узагальнення інституціональних складових макроекономічного рівня, що дасть можливість виявляти найбільш проблемні напрями інституціональних перетворень і формувати підходи до їх подолання. Головну роль у цих процесах повинна виконувати держава та її органи на всіх рівнях управління.

4. Розвиток інститутів, орієнтованих на соціальну сферу, подолання бідності, підтримання населення, забезпечення високого рівня життя.

5. Впровадження інноваційних процесів через залучення інвестицій у сфери економіки.

6. Забезпечення формальних рамок функціонування устрою держави, що допомогло б удосконалити механізми контролю над суб'єктами господарювання, знизити рівень корупції, тіньової економіки та забезпечити

більш відкрите і прозоре функціонування політичного аспекту.

7. Вибір оптимальної моделі розвитку, що враховувала б інституціональний аспект формування системи України.

Список використаних джерел:

1. Кредісов В. Роль біхевіоральних чинників у побудові ринкової інституційної системи / В. Кредісов // Економіка України. – 2003. – № 12. – С. 46–50.
2. Хамидуллин Ф.Ф. Формирование институциональной среды развития системы малого предпринимательства : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / Ф.Ф. Хамидуллин. – Казань, 2007. – 20 с.
3. Колесніченко І.М. Інституціональна економіка : [конспект лекцій] / І.М. Колесніченко. – Х. : ХНЕУ, 2008. – 216 с.
4. Ватаманюк З. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / З. Ватаманюк. – Львів : Новий світ – 2000, 2005. – 648 с.
5. Ткач А.А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія : [навч. посіб.] / А.А. Ткач. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 304 с.
6. Історія економічних учень / Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко, А.М. Поручник [та ін.] ; за ред. Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко. – К. : КНЕУ, 1999. – 564 с.
7. Манцуров І.Г. Інституційне планування в системі державного регулювання економіки : [монографія] / І.Г. Манцуров. – К. : НДЕІ, 2011. – 655 с.
8. World Economic Forum [Electronic resource]. – Access mode : <https://ru.wikipedia.org>.
9. The Corruption Perceptions Index / Transparency International [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.transparency.org/>.
10. Index of Economic Freedom / The Wall Street Journal & The Heritage Foundation [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.heritage.org/>.
11. Регіональний філіал Національного інституту стратегічних дослідження у м. Львів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://contest.dffd.gov.ua/>.

Анотація. В роботі розглянуті основні проблеми і принципи формування стійкого економічного розвитку з точки зору інституціональної теорії, обґрунтовані фактори, які впливають на вибір стратегії стійкого розвитку, і проаналізована поточна ситуація інституціональної середовища в Україні. Результатом дослідження є бажання привернути увагу до основних напрямків модернізації інституціональної системи України, а саме: розвитку інститутів державного втручання в регулювання економіки; удосконаленню ринкових механізмів; виділенню і об'єднанню інституціональних складових макроекономічного рівня; розвитку інститутів, орієнтованих на соціальну сферу, подоланню бідності, підтримці населення, забезпеченню високого рівня життя; вибору оптимальної моделі розвитку, яка б враховувала б інституціональний аспект формування системи України.

Ключевые слова: інституціональна середовища, національна економіка, інституціональні зміни, реформування, глобальні індекси.

Summary. The main issues and principles of formation of stable economic development are covered in the context of institutional theory; the facts that influence the choice of strategy of sustainable development are motivated, and the current situation of institutional environment in Ukraine is reviewed. That is why the main directions of the modernization of the institutional system should include development of the state intervention institutions and economy regulation; improving of the marketing mechanisms; selection and synthesis of institutional components of the macroeconomic level; development of the institutions focused on the social sphere, the poverty reduction, maintaining the high standards of living; choosing the optimal development model that includes the institutional aspect of forming system of Ukraine.

Key words: institutional environment, national economy, institutional transformations, reforming, Global Indices.